

NELÍTOSTNÉ MATKY A KRUTÍ OTCOVÉ. INFANTICIDA JAKO NÁSTROJ NÁBOŽENSKÉ PROPAGANDY NA PŘÍKLADU RANĚNOVOVĚKÉ LETÁKOVÉ LITERATURY¹

Pavel Stůj

1. Martin Luther a neřádné ženy

„Tak má také smýšlet žena ve svém konání, když kojí, kolébá, koupe své dítě a dělá s ním další věci, když i jinak pracuje a pomáhá svému muži a je poslušná. Všechno jsou to zlaté a ušlechtilé činy. Tak máme také těšit a povzbuzovat ženu v porodních bolestech (...): Vydej to dítě, přispěj k tomu podle svých sil, a pokud při tom zemřeš, odcházej v pokoji, protože umíráš při ušlechtilém díle a v poslušnosti Boží.“²

Tyto řádky napsal Martin Luther na podzim roku 1522. Stejně jako v některých svých dalších kázáních (např. *Eine Predigt vom Ehestand* 1525) se zde věnuje problematice manželství jakožto základnímu, Bohem ustanovenému společenskému řádu, který s sebou přináší jasně dané povinnosti pro manžela i manželku. Muž se jako správný křesťan k ženě uchyluje jako k ochraně před smilstvem a ctí své povinnosti vůči Bohu a budoucím generacím.³ Žena je pracovitou a poslušnou pomocnicí muže a i za cenu své vlastní smrti je ochotná vykonávat ono „ušlechtilé dílo“, rodit manželovi potomky. Luther naopak kritizuje svévolnost neposlušných žen, které se vyhýbají plnění man-

¹ Studie vznikla v rámci grantu ESF OPVK Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP, reg. č.: CZ.1.07/2.3.00/20.0192. Tuto studii by nebylo možné napsat bez bohatých fondů knihoven Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu a Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově. Autor studie je doktorandem Katedry FF UP v Olomouci

² LUTHER, Martin: *Vom Ehelichen Leben*. Augsburg 1522, nepag. Český překlad přebrán z LUTHER, Martin: *O životě manželském*. In: Polívková, Hana (ed.): *Kdybych měl nekonečně světů*. Praha 2008, s. 136.

³ „Jestliže k tomu nedojde v manželství, kde jinde k tomu má docházet než ve smilstvu nebo pohoršivém hříchu?“ Tamtéž, s. 140. K životu Martina Luthera SCHILLING, Heinz: *Martin Luther: Rebell in einer Zeit des Umbruchs*. München 2013.

želských povinností a které odmítají přijmout své místo v raně novověké komunitě.⁴

Protestantský ideál, charakteristický dominancí manželského modelu (oproti středověkému ideálu mnišství) výrazně ovlivnil raněnovověký preskriptivní diskurz. Důležitost, kterou protestantský model přisuzoval spořádanému manželskému stavu, se stala jedním z nástrojů reformační propagandy. V druhé polovině 16. století ovšem nabývalo manželství, jako jedna ze svátostí, na významu i v rámci katolické reformy a stávalo se v podstatě jedinou možnou životní perspektivou žen až do 19. století.⁵

Podle mého názoru lze v diskurzu raněnovověkých textů rozlišit převažující ideál chování a jednání žen i mužů jako spořádaných manželů. Zidealizované gendery „dobré hospodyně a poctivého hospodáře–“,⁶ ukazují příkladné postavy, které žijí ve spořádaném manželském svazku a pečují o své potomky i celou širší domácnost. „Manželka a hospodyně“, jak zmiňují pozdější moralisté, měla být poslušná, obětavá, měla respektovat manželovy slabosti,

⁴ OZMENT, Steven: *When Father Ruled, Family Life in Reformation Europe*. Harvard 1983, s. 7–9.

⁵ V Římském katechismu bylo na pokyn tridentského koncilu manželství definováno jako prostředek zachování nedokonalé čistoty, kdežto dokonalou čistotu bylo možno zachovávat pouze ve stavu panenství. Objevila se tedy tendence ke zpřísnění podmínek uzavírání sňatku pod dohledem církve a definování manželství jako svátosti. K tomu DENZER, Georg: *Zakázaná slast: dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*. Brno 1999; KAŠNÝ, Jiří: *Manželství v západní tradici: soubor kanonických studií*. České Budějovice 2006; KLABOUCH, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962; Pro pozdější období viz ČEVELOVÁ, Zuzana: *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Pardubice 2012. Naproti tomu v protestantském prostředí bylo manželství považováno za ideální způsob života odpovídající životu Adama a Evy v ráji a bylo většinou před stavem panenským upřednostňováno. K tomu: RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 733–766; GOODY, Jack: *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha 2006; MORGAN, Edmund Sears: *The Puritan family. Region and Domestic Relations in Seventeenth-Century New England*. New York 1966. Nicméně v diskuzích o manželství vždy probíhal složitější vývoj, kdy se důraz na koncepty panenství a manželství měnil v různých obdobích, jak dokládá na příkladu rozdílného pojetí českých bratří Lukáše pražského a Jana Augusty, viz HALAMA, Jindřich: *Sociální učení Českých bratří 1464–1618*. Brno 2003, s. 85–90 a 143–148.

⁶ STORCHOVÁ, Lucie: *Gender a „přirozený řád“* (dále jen *Gender a „přirozený řád“*). In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Praha 2008, s. 510–530*. Autorky zde *gender* definují jako textový efekt, jako diskurzivně vytvářené pohlaví. V tomto významu je chápán i v této studii. Ke zkoumání pozdější humanistické preskriptivní literatury viz také STŮJ, Pavel: *Infanticidium a neřádné matky v preskriptivní literatuře raného novověku*. In: FERENCOVÁ, Hana – CHMELÁŘOVÁ, Veronika – KOHOUTOVÁ, Jitka – PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila a kol.: *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015, s. 203–226.

zároveň mu být věrná, nápomocná a nelibovat si v dlouhém řečnění, pití ani rozmařilosti v oblékání. „Manžel a hospodář“ měl být oporou a ochráncem rodiny v duchovním i světském životě.⁷

Přestože jak v katolickém, tak i v protestantském prostředí nadále koexistovala i koncepce panenského ideálu (nadřazeného ideálu manželství), manželský stav byl pro běžný život ženy v období 16.–18. století klíčový a protestanté i katolíci jej prostřednictvím pamfletů i duchovní literatury zdůrazňovali a kritizovali naopak hříšnost odchylek od tohoto ideálu.

Špatné příklady manželů se často objevovaly na stránkách raněnovověkých letáků. Populární tisky zabývající se vraždami (morytáty) se postupně vydělily jako samostatný žánr, jehož autoři se primárně zaměřovali na extrémní a neobvyklé případy krutých vražd, mezi kterými byly poměrně oblíbené i náměty usmrcení potomka jedním z rodičů, či zabití dítěte všeobecně (lupiči, vrahy, vojáky).⁸

Postavy špatných manželů podléhaly ďábelským svodům (lakomství, závisť, klamu či nenávisti) a celá tragédie často vyústila v usmrcení dítěte, na což bylo autory těchto textů nahlíženo jako na bezbožný (nepřirozený) a extrémní čin, neboť podle křesťanské morálky mělo být dítě svými rodiči milováno a ochraňováno a jeho výchova měla být jedním z nejdůležitějších důvodů manželského svazku.

Z tohoto důvodu také byla infanticida (zabití dítěte)⁹ v průběhu raného novověku považována za velmi reálný a velmi závažný trestný čin a další pra-

⁷ OZMENT, S.: c. d., s. 27–30. K domácím textům o manželství, s odkazy na literaturu zejména z německého prostředí RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 733–766.

⁸ V širším kontextu německy mluvících oblastí zkoumá problematiku infanticidy a smrti dítěte na stránkách letáků naposledy LEWIS, Margaret Brannan: *Beware the Kinderfresser: Violence Toward Children in Print Culture*. In: *Infanticide and Abortion in Early Modern Germany*. New York 2016, s. 86–122.

⁹ Podle většiny historiků zabývajících se infanticidou (nejčastěji v soudních pramenech) byly nejčastějšími pachatelkami neprovdané ženy pracující jako služebné nebo děvečky, které otěhotněly s mužem stejného společenského postavení, příčinou vraždy byla obava ze společenského zavržení. HOFFER, Peter – HULL, Natalie: *Murdering Mothers: Infanticide in England and New England, 1558–1803*. New York 1981; KILDAY, Anne-Marie: *A History of Infanticide in Britain*. Basingstoke 2013; MYERS, David: *Death and a maiden. Infanticide and the tragical history of Grethe Schmidt*. DeKalb 2011; RUBLACK, Ulinka: *The Crimes of Women in Early Modern Germany*. Oxford 1999; ULBRICHT, Otto: *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*. München 1990; VAN DÜLMEN, Richard: *Frauen vor Gericht: Kindsmord in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1991. V domácí literatuře zejména TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šlenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004; nebo DIBELKA, Jaroslav: *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství: Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. České Budějovice 2012. Infanticidu lze v užším smyslu definovat jako *neonaticidu* (neonaticide) –

meny (zejména množství výslechových protokolů, ale i právní nebo lékařské spisy) jen potvrzují, že případy násilné smrti dětí (a zejména novorozenců) jitrily emoce. O tom koneckonců svědčí také velmi přísné postihy, kterými se vrchnost snažila tento zločin vymýtit.¹⁰

Na rozdíl od soudních pramenů, v nichž se nejčastěji objevovaly případy neprovdaných děveček vraždících z obavy o zaměstnání a čest, v letákových tiscích můžeme nalézt mnohem násilnější příběhy, zachycující činy počestných manželek, či opuštěných vdov, a to podle zásady čím ukrutnější a extrémnější čin, tím větší prodejnost letáku. Vzhledem k významu mateřství, jakožto symbolu lásky a starostlivosti, byla postava brutální vraždkyně vlastních dětí spojená s mnohem větší popularitou u čtenářů, kteří byli fascinováni násilnostmi. Autoři se schválně zaměřovali na drobné detaily spáchaných vražd, jako byl popis usmrcení novorozence v kolébce, či vyřezání plodu z lůna matky.¹¹

Kromě žen se postavami některých populárních tisků o infanticidě stávali také muži-manželé, kteří se na vraždách dětí podíleli nebo byli jejich hlavními strůjci. Tyto případy byly rovněž otiskovány především pro svou neobvyklost a krutost. Pád manžela znamenal také ztrátu pozice hospodáře a hlavy domácnosti, podobně jako u žen byla vražda z rukou otce spojována s nepřírozenými, ďábelskými vlivy.

V tomto příspěvku se zaměřím na tištěné letáky a pamflety jak protestantského, tak katolického prostředí, které se v průběhu 16.–17. století věnovaly problematice infanticidy a kritice neřádných matek a otců. Na příkladu tří textů z odlišných jazykových prostředí (Anglie, Čech a Alsaska) a tří rozdíl-

usmrcení dítěte matkou do 24 hodin od porodu, v běžném významu potom lze *infanticidu* chápat jako usmrcení dítěte do jednoho roku věku, ovšem v širším významu (jak činí např. HOFFER, P. – HULL, N.: c. d.) lze zahrnout i případy zabítí dítěte až do věku dorosteneckého. Pro tyto pozdější infanticidy se vžil potom zejména v anglo-americkém světě pojem *filicide* (zabití potomka). V případech že matka nebo otec usmrtí celou svou rodinu, hovoří současná věda o *familicidě* (vraždě celé rodiny). V pamfletech raného novověku se proto častěji objevují právě mnohonásobné, ale i věkově nespecifikované vraždy dětí, které nelze soudobými termíny jasně definovat. Infanticidou zde proto rozumím jakékoliv nepřírozené usmrcení vlastního potomka.

¹⁰ Nejstarší říšský zákoník *Constitutio criminalis Caroli V.* věnuje infanticidě zejména článek XXXV v edici RADBRUCH, Gustav (ed.): *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V.* von 1532. Stuttgart 1975 (dále jen *Carolina*). Také podle zákoníku Jakuba I. z roku 1624: „Mají být souzeny za vraždu dítěte všechny matky, které neprokáží (aspoň za pomoci jednoho svědka), že se dítě již narodilo mrtvé.“ In: *Anno vicesimo primo Jacobi Regis, &c. an act to prevent the destroying and murdering of bastard children*. London 1680. České zákoníky jsou ohledně infanticidy stručné, viz KOLDÍN, Pavel Kristián: *Práva městská*, článek M. XXXV. Odst. III c). In: MALÝ, Karel et al.: *Práva městská Království českého: edice s komentářem*. Praha 2013.

¹¹ K tomu také LEWIS, M.: c. d., s. 101.

ných (sub)žánrů (jednolist, pamflet, kramářská píseň) se pokusím ukázat, že morytáty s sebou často nesou konfesijně podmíněné poselství, které bylo dobovému recipientovi zcela zřejmé. Ve svém příspěvku se zaměřím nejprve na nejstarší jednolistové tisky pocházející z centra letákové literatury v německém Wolfenbüttelu a okolí,¹² následně se přesunu k časově pozdějším letákovým spisům anglické proveniencie a konečně také k letákům vytištěným na území zemí Koruny české, které spadají do žánru kramářských písní.¹³

Vybraný vzorek pramenů umožňuje dle mého názoru zachytit problematiku letákové literatury věnující se tématu infanticidy v širším časovém i prostorovém horizontu, přičemž tyto letáky zároveň zachycují i odlišné propagační funkce v nábožensky různorodém prostředí raněnovověké Evropy. Zatímco se však zájmy vydavatelů těchto pamfletů mohou různit a jen stěží u vydávání tohoto typu literatury můžeme předpokládat nějakou kontinuitu nebo společný cíl¹⁴, smrt dítěte jako téma představuje významný fenomén lidové kultury a umožňuje aspoň částečně porozumět společnosti, která infanticidu zatracovala, ale zároveň jí byla fascinována.

2. Letáková literatura v raném novověku

Tištěná kázání, pamflety i další texty jsou specifickým a nyní i poměrně hojně využívaným pramenem pro studium raného novověku. Přestože měly drobné letáky své předchůdce již ve středověku, od 15. století dosáhly díky rozvoji knihtisku největšího rozmachu, i proto že byly také cenově dostupnější.

¹² Zejména čerpám z edice jednolistových pamfletů: HARMS, Wolfgang – SCHILLING, Michael – BAUER Barbara – KEMP, Cornelia – WANG, Andreas (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*. Band I–III. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Kommentierte Ausgabe. Tübingen 1980, 1985, 1989; HARMS, Wolfgang – KEMP, Cornelia (edd.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*. Band IV. Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Kommentierte Ausgabe. Tübingen 1987.

¹³ Přičemž ovšem také množství zmíněných jednotisků ze sbírek Harmse nebo Schillinga pojednává o českých zemích, případně bylo také vytištěno přímo v Čechách, jak zmiňuje BOHATCOVÁ, Mirjam: *Výzkum jednolistové publicistiky raného novověku*. In: *Knihy a dějiny*, 4, 1997, s. 69–90.

¹⁴ Jednostránkové i vícestránkové letáky jsou vydávány především v průběhu 16. a v první polovině 17. století, v pozdějším období nastává určitý útlum, vydavatelé se zaměřují spíše na učenější texty (kázání, traktáty), ale populární byly i záznamy hrdelních procesů (viz Londýnské Old Bailey proceedings). V českojazyčném prostředí se od konce 17. stol. objevuje velký zájem o kramářské tisky, které často přecházejí i do lidové písníové tvorby. Všechny žánry ovšem využívají téma zabít s podobným didaktickým a apelativním záměrem.

Pro první tištěné publikace obsahující rychle šířené zprávy se vžil pojem „leták“ (něm. Flugblatt, angl. Broadsheet) nebo „letákový spis“ (Flugschrift).¹⁵ Leták jako polyfunkční médium představuje nadřazený pojem pro pramen různého rozsahu (ať už jednolist nebo letákový spis) zprostředkovávající informace prakticky ze všech oblastí lidského života, který fungoval jako tištěné médium vedle vznikajících raněnovověkých novin. V angloamerické historiografii se pro rozsáhlejší letáky vžilo také označení „pamflet“.¹⁶ Pro terminologickou nejednoznačnost, často spojenou se stejným pojmem pro texty různého rozsahu, navrhuje Jana Hubková (a je tomu tak i v této studii) jednotně používat pojem „leták“ zahrnující texty různého rozsahu, společné svým původem a funkcí.¹⁷

Tisky populární literatury jsou sice umělecky méně hodnotné, přesto nemusí být považovány jen za protiklad literatury elitní, ale spíše za jejich doplněk či komentář. Jejich dosah byl velký nejen geograficky, ale také napříč společenským spektrem.¹⁸ Ačkoliv jejich kvality historikové rozpoznali poměrně pozdě, jsou užitečným pramenem pro výzkumy dějin marginálních vrstev společnosti, či pro analýzu z pohledu gender history.¹⁹

Přestože nám často chybí kontext jednotlivých letáků, neznáme jejich přesné odběratele a ve většině případů ani autora²⁰, svědčí tyto texty o dobové

¹⁵ V domácí historiografii HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky: letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*. Praha 2010; MILLER, Jaroslav: *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy (1580–1650)*. Praha 2012; k výzkumu letáků v německy mluvících zemích SCHILLING, Michael: *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis zum 1700*. Tübingen 1990. V nedávné době také disertační práce TE HEESSEN, Kerstin: *Das illustrierte Flugblatt als Wissensmedium der Frühen Neuzeit*. Bochum 2009 (nepublikovaná disertační práce).

¹⁶ Pamflet je obecně považován za něco nízkého, za hanopis, paskvil, pohrdavý satirický text útočného rázu, vyjadřující se pohrdavě o konkrétní události nebo o jevu. Spolu s edicí jednotlivých textů zabývajících se ženskou kriminalitou se rozborem pamfletů zabývá STAUB, Susan, C.: *Nature's cruel stepdames. Murderous women in street literature of seventeenth century England*. Pittsburgh 2005; blíže ke genezi jednotlivých tisků také RANDALL, Martin: *Women, Murder, and Equity in Early Modern England*. New York 2008, s. 155–207. K pamfletům také CLARK, Sandra: *Women and Crime in the Street Literature of Early Modern England*. Palgrave Macmillan 2003.

¹⁷ HUBKOVÁ, Jana: c. d., s. 30–39.

¹⁸ K lidové kultuře obecně BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

¹⁹ STAUB, S.: c. d., s. 3–4.

²⁰ Autoři jsou většinou anonymní. Anonymita převažuje převážně v kramářských tiscích, či v útočných tiscích (typu Pittlesse Mother), přesto se zde objevují i známější spisovatelé, či lidové zpěváci, jako Heinrich Wirri nebo Martin Montanus; známí jsou často i autoři anglických pamfletů jako Richard Watkins, autor pamfletu *News from the dead*. K tomu STAUB, S.: c. d.

fascinaci kriminalitou (zájem o ně byl spojen s určitým čtenářským vzrušením a zároveň s pocitem mravní nadřazenosti), a to zejména kriminalitou ženskou. Násilí zobrazené v pramenech nejen odpuzovalo svou brutalitou, ale zároveň fascinovalo svou protikladností k přísným dobovým normám. Navíc bylo vhodným základem pro didaktický záměr autora.²¹

Je zřejmé, že jádro popsaného případu téměř vždy tvoří historická událost a autoři zachycují i autentické výpovědi obžalovaných, přesto není možné existenci těchto postav ověřit a odlišit skutečné události od autorovy fikce. Zejména přehnaná detailnost zobrazeného násilí bývá považována za jeden ze signálů fikčnosti zaznamenané situace.²² Mnohem důležitější než otázka pravdivosti je proto nastalá komunikační situace. Leták jako soubor znaků komunikuje se čtenářem (posluchačem) a způsob, jakým zdůrazňuje klíčové myšlenky (např. v závěrečném pokání hříšníků), vypovídá o celkovém významu.²³

Důležité je, jak a kým je příběh vyprávěn, proč je vyprávěn a jaké funkce má plnit. Tvůrci pamfletů si vybrali z historické události jen to, co považovali za důležité, případně co odpovídalo jejich moralistním a kritickým záměrům. Leták vypovídá o společenských podmínkách obviněných a zároveň se podílí na jejich konstruování (např. performování genderu dobré manželky). Prostřednictvím tištěných médií se skutečnosti a jevy, jako je zabití bezbranného dítěte, stávají součástí kulturního kontextu a v dlouhodobých časových horizontech ovlivňují vnímání určitého jevu až k utvoření stereotypu, který zpětně ovlivňuje vnímání konkrétních případů.²⁴

V komunikačním aktu byla klíčová také forma textu. Zejména veršované texty zvyšovaly zajímavost, srozumitelnost i snadnější zapamatovatelnost zprávy. V raném novověku vedle letáků a letákových novin v tomto ohledu dominovala kramářská píseň, která byla zejména v Českých zemích převládající formou lidového zpravodajství až do 19. století a nahrazovala

²¹ RUFF, Julius: *Violence in Early Modern Europe 1500–1800*. Cambridge 2001, s. 29–31.

²² František Kutnar považuje vztah těchto tisků (konkrétně kramářských písní) k historickým událostem za zdeformovaný a zjednodušený, ale který zároveň autorovi umožňuje vykonat svůj záměr bez přílišného zájmu dobové cenzury. KUTNAR, F.: *Kramářská píseň jako historický pramen*. In: Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni. Praha 1963, s. 77–86. K historické hodnotě také KNEIDEL, Pravoslav: *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*. Praha 1983, s. 27. K diskuzi ohledně násilí opět RUFF, J.: c. d., s. 32–33.

²³ HUBKOVÁ, J.: c. d., s. 29–66.

²⁴ V domácí literatuře o stereotypu v letákové literatuře o cizincích RATAJ, T.: *České země ve stínu půlměsíce*.

částečně jednolisty a letákové spisy.²⁵ Kramářská píseň byla v domácí historiografii velmi pečlivě zkoumána, zvláště etnografy a literárními historiky, zejména ve spojitosti s lidovou kulturou nižších vrstev.²⁶ Přehledově se ke kramářské písni vrátily i výzkumy posledních desetiletí, zejména práce Josefa Scheybala²⁷ a etnoložky Markéty Holubové.²⁸

3. Leták jako nástroj propagandy

První využili leták jako nástroj propagandy a šíření aktualit představitelé německé reformace, nicméně k původně politickým a náboženským letákům brzo přibýly i zprávy z nového světa, o tureckých válkách²⁹, neobvyklých přírodních úkazech a konečně i zprávy o neobvyklých vraždách a popravách.

Významnou roli (převážně v letákovém jednolistu) hrála ilustrace. Jednoduché obrázky zaměřující se často na nejdrastičtější část vražd (vražda dítěte) byly srozumitelné a zvyšovaly okruh potencionálních kupců. Schematické ilustrace byly klíčové jak pro srozumitelnost případu (pro negramotné čte-

²⁵ Její zastoupení v této studii je proto zcela opodstatněné, neboť představuje třetí významný typ tisku, který navíc často čerpal základní zápletku příběhu z jednolístů nebo letákových novin, jejichž úpadek v českých zemích nastal nejspíše v důsledku třicetileté války. K tomu KNEIDL, P.: c. d., s. 9–36; tematicky o ženách také ŠTAŠKIVOVÁ, Kristina: *Žena v kramářských písničkách o kriminálních činech*. In: HOLUBOVÁ, Markéta a kol: *Obrázky ženy v kramářské produkci*. Praha 2008, s. 99–100. Dokladem další spojitosti mezi populárními tisky a jejich vzory v soudních aktech je například databáze z Londýnského soudu v Old Bailey. Populární tisky přímo zde vydávané zaznamenávaly zkrácené hrdelní procesy (Proceedings) s čistě komerčním účelem a jejich vydávání se řídilo poptávkou dobového publika po děsivých a krvavých případech. In: <http://www.oldbaileyonline.org/static/Value.jsp> [cit. 10. 3. 2016]

²⁶ SMETANA, Robert: *České písně kramářské*. Praha 1937; SMETANA, Robert – VÁCLAVEK, Bedřich (eds.): *České písně kramářské*. 2. vyd. Praha 1949, s. 7–38; BENEŠ, Bohuslav (ed.): *Světská kramářská píseň: Příspěvek k poetice pololidové poezie*. Brno 1970. Mezioborové přístupy viz sborník *Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni*. Praha 1963.

²⁷ SCHEYBAL, Josef V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. Hradec Králové 1991.

²⁸ HOLUBOVÁ, Markéta a kol.: *Obrázky ženy v kramářské produkci*. Praha 2008.

²⁹ Politickým událostem se věnuje také většina domácích historiků: JIREČEK, Josef: *České pamflety za války šmalkaldské*, *Časopis Národního muzea*, 49, 1875, s. 95–100; ZÍBRT, Čeněk: *Strahovský sborník vzácných tisků příležitostných Václava Dobřenského z druhé polovice věku XVI*. *Časopis Českého muzea*, 83, 1909, s. 68–106; ŠIMEČEK, Zdeněk: *Novinové zpravodajství v předbělohorských Čechách*. In: *Folia historica bohemia* 11, Praha 1987, s. 287–303; RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu púlměsíce: obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí* (dále jen *České země ve stínu púlměsíce*). Praha 2002; HUBKOVÁ, J.: c. d.

náře), tak pro lepší prodej (tisky mohly sloužit i jako plakáty na zdech).³⁰ Obrázky nejen zdůrazňovaly propagandistický záměr textu pomocí různých symbolů, ale spolu s aktivní prezentací pamfletu se velmi výrazně podílely na tvorbě významu. Tyto texty byly recipientům často představeny skrze hlasité předčítání či dramatické znázornění vyprávěných událostí prodávací, spíše než skrze individuální akt čtení. Tato forma také dodávala pamfletu výraznější emotivní a persvazivní funkci.³¹

Letáky je proto nutné zkoumat v souvislosti s jejich dobovým kontextem. Zabití dítěte mezi jednotlivými morytáty vyniká svou krutostí, která odkazuje na praktiky pohanského a barbarského světa. V diskurzu křesťanské raně novověké patriarchální společnosti, která má jasně rozdělené role žen a mužů a z nich plynoucí povinnosti vůči Bohu, společnosti a rodině, je infanticida chápána jako zcela zavrženíhodný čin.³² Proto také slouží jako hojně využívaný námět sledující moralistní cíle, případy vražd dětí jsou součástí ideologického boje proti nekřesťanskému (hříšnému) jednání.³³

Texty, ač primárně určené k pobavení, zároveň ovlivňovaly veřejné mínění o správném fungování celé širší raněnovověké domácnosti a společnosti obecně. Čtení textů podněcované zájmem o patologické sociální jevy přispívalo ke zvýšení společenského zájmu o potlačení předmanželské sexuality (například zvýšený dohled hospodářů a hospodyní nad děvečkami) a zároveň se podílelo na disciplinaci dalších morálně i právně zapovězených

³⁰ BOHATCOVÁ, Mirjam: *Jednolisty jako informační médium v době Rudolfské*. In: Umění a řemesla, 39, 1994, s. 61–65. U zvolených případů (obrázky 1–4) můžeme vidět poměrně vysokou úroveň ilustrací. Objevuje se u nich i poměrně vzácné kolorování, jako je tomu u *Ein erschrockenlich grausam unerhört Mordt*. Strassburg 1556 (viz dále). K dřevorytům podrobně viz KNEIDEL, P.: c. d., s. 11–26.

³¹ Často to mohlo být i nad rámec samotného textu. Zde je pak rozdíl v tom, co viděl dobový divák během představení kramáře a co může rozpoznat současný čtenář v textu letáku. HUBKOVÁ, J.: c. d., s. 56–60.

³² Zatímco ve starověku rozhodoval o osudu dětí dlouho otec rodiny (právo nazývané patria potestas), křesťané pozdního starověku se proti zabíjení dětí jasně vymezovali. Velmi přesvědčivě to dokládá například citát z Tertullianova Apogetica zdůrazňující význam lidského plodu pro křesťanskou komunitu, kdy plod stojí výše než život matky: „Při vraždě dítěti není žádný rozdíl, zda je spáchána ve svatém úmyslu či svévolně. (...) Ovšem je rozdíl ve způsobu zabití. Krutě trápíte [Pohaně] člověka ve vodě nebo jej vystavujete mrazu, hladu a psům. Starší člověk by si raději přál zemřít mečem. My máme zakázáno zabít i plod počatý v lůně matky, a dokud ještě proudí v člověku krev, není dovoleno plod zničit. Zabránit zrození je urychlená vražda a nezáleží na tom, zda vyrvete duši či zničíte právě rodičovo se člověka. I ten, který teprve bude, je člověkem.“ TERTULLIANUS: *Obrana křesťanů (Apogeticum)*, kapitola VIII a IX. In: http://www.tertullian.org/other/czech_apogeticum.htm [cit. 14. 5. 2015].

³³ „Der unchristliche Charakter der Tat – in kombination mit ihren anderen Eigenschaften zugeschriebener Art – machte das Vebrechen zu einer geeigneten Waffe in ideologischen Kampf.“ ULBRICHT, O.: c. d., s. 22.

podob sexuálního styku (sodomie, cizoložství). Konečně obliba letákové literatury mohla napomáhat také církevním i světským snahám o vymýcení infanticidy ze společnosti. Infanticida byla vnímána jako celospolečenský problém, k jehož prevenci byli členové komunity aktivně nabádáni také dobovými zákoníky.³⁴

Vražedkyně a vrazi, kteří zabíjeli své (ne)manželské potomky, sloužili za vzor těch nejhorších rodičů nejen kazatelům, ale i autorům pamfletických či kramářských tisků. Tyto literární postavy pro adresáty představovaly reálně existující osoby, jejichž osudy vzhledem k nedostatku dalších informací nebylo možné vnímat jako zcela vymyšlené. Letáky proto sloužily i jako vhodný nástroj propagace konfesijní identity rozštěpeného křesťanského světa, například pokud v nepříznivém světle ukazovaly vraha jako příslušníka jiného vyznání. Pomocí letáků docházelo k formování obrazu ženy/muže, který byl narušitelem společenského řádu, případně i odpůrcem oficiální ideologie (konfese). Osudy takového jedince byly varováním pro celou komunitu a připomínkou toho, jak hříšné jednání a podlehnutí ďábelským svodům (nedostatek víry) může vést k rozvrácení společenského řádu.³⁵

4. Adam Stägman – ztráta postavení hospodáře (1556)

Měšťan Adam Stägman (Stegman) z Alsaského městečka Obernehenheim spáchal nedlouho po Velikonocích roku 1556 „děsuplnou, hroznou a neslýchanou vraždu“, když během nepřítomnosti své ženy Walburgy nožem ubodal své tři děti: dceru Annu, syna Gabriela a nejmenšího 22 týdnů starého syna Martina.³⁶

³⁴ Podle *Caroliny* (1532) byli sousedé (hlavně hospodyně a hospodáři) instruováni, aby si všímali podezřelého chování neprovdaných žen, viz *Carolina* článek XXXV; k sociální disciplinaci také HULL, Isabelle: *Sexuality, State and Civil Society in Germany (1700–1815)*. New York 1997, s. 53–106.

³⁵ K budování propagandy v médiích v protestantském a katolickém prostředí blíže MILLER, J.: *c. d.*, s. 177–204.

³⁶ WIRRI, Heinrich: *Ein erschrockenlich grausam unerhört Mord, so geschehenist zum Obernehen, in einer Statt gelegen in dem Elsas, drey Meil wegs von Straßburg, Alda hat tein Burger Adam Stägman genant, drey seiner rechten natürlichen ehlichen Kinden, mit einem Beimesser ellenklichen erstochen und umbracht, wie dise Figur anzeigt, und hernach geschriben Stadt. Strassburg 1556.* (dále jen EEG). Pamflet otiskuje s komentářem také HARMS, Wolfgang (et al.): *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts* (dále jen *Deutsche illustrierte Flugblätter II.*). Band II., s. 144–145. Sám Wirri napsal ještě jednou rozšířenou verzi toho případu také ve formě dopisu: WIRRI, Heinrich: *Eifentliche und waarhaffte bericht der grausamen That, so geschehen ist zu Obernehen.* Strassburg 1556. Tento text se kromě několika přidáných pasáží příliš neodlišuje, proto jej zahrnuji pod verzi 1.

Tento příběh napsaný měšťanem Heinrichem Wirrim a vydaný ve Štrasburku roku 1556, se objevuje hned v několika verzích. Kromě ilustrovaného jednolistu, obsaženého v Harmsově edici (V1) ho můžeme v různých upravených podobách nalézt i mezi dalšími anonymními letáky (V2)³⁷ nebo v knize štrasburského autora drobných frašek (Schwankdichter) Martina Montana (V3).³⁸

Podle jednolisticové Wirriho verze (V1) hrůzné činy Adama Stägmana vyplývají z jeho podlehnutí melancholii, která byla důsledkem ztráty zaměstnání. Po tom, co prohrál zapůjčené peníze, podlehl zasmušlosti, nespokojenosti a sklíčenosti, a tyto stavy ho přivedly k úvahám o sebevraždě.³⁹ Zde lze zcela zřetelně vyčíst primární funkci pamfletu jakožto kritiky hříchu lakomství (hráčství). Už v úvodní pasáži podrobně autor popisuje počínající melancholii, která pramenila z problémů s prohraným majetkem. Muž, který nemohl pracovat, byl v hierarchii raně novověké společnosti nepochybně v nezáviděníhodné pozici a Stägman přišel o svou roli živitele a hospodáře.

Proto Adam nepokojně bloudil po domě a hledal místo, kde by se mohl oběsit, když v tom ho vyrušila dcera Anna, která nic netušíc požádala otce o krajíc chleba. Adam poprosil svou dceru, aby mu tedy podala nůž, což vedlo k drastickým událostem. Autor detailně popisuje postupné vraždění všech potomků, tak jak je to zachyceno i na doprovodné ilustraci (obrázek 1). Vrah je zde zachycen při vraždě nejmenšího dítěte v kolébce, zatímco na podlaže domu již leží další dva smrtelně zranění potomci. Vražda novorozence zde není zachycena náhodou, smrt nevinného a bezbranného dítěte vždy zvyšuje efekt šokující a znepokojivé události.⁴⁰ Wirriho text a doprovodná ilustrace jako jediné ze zkoumaných verzí ukazují také Adamovo potrestání. Na dře-

³⁷ Anonymní text (obsahující dva letáky) vydaný v Innsbrucku: *Ein grausamer erschrocklicher mord, der sich inn der Stadt Obernehen im Elsas, drey Meilen von Strassburg gelegen, zugetragen hat, von einem Vatter, der seiner eigenen Kinder dreie jemmerlich hat ermordt und umbracht, gesegehen den X. Tag Aprilis*. Innsbruck 1556. (dále jen EGE).

³⁸ MONTANUS, Martin (ed. Johannes BOLTE): *Schwänkbücher*. Tübingen 1899, s. 89–90. Označení „Schwänkbücher“ představuje soubor drobných humorných příběhů ze života nebo soubor drobných frašek. Stägmanův případ v Montanově díle představuje jen drobné epizodické vyprávění, spadající do souboru příběhů z cest (Wegkürzer). Tamtéž, s. 7–36 (předmluva).

³⁹ „Ein Theil verspielt, doch nit vil etwan auff einmal zwölf Barzen dar nach auff solichs er in ein Unmüt un(d) Betrübnuß gefallen ist, Dessgleichen ist im auch etwas Kranckheiten zugstanden (..) un(d) möge darzu nit arbeiten, was er nütze er wölle sich selber hencken.“ EEG.

⁴⁰ Mrtvolky dětí jsou v podobném duchu zachyceny i u dalších jednolistů ze sbírky vévody Augusta z Wolfenbüttelu-Lüneburgu. Vždy zde podtrhují útočný, politický záměr textu, například při zobrazení řádění nepřátelských vojsk Turků (*Die armen leüt Klag*, okolo 1560) nebo Španělů v Nizozemí (*Emblemes svs les actions perfections et mevrß dv segnor Espanol* okolo 1575). HARMS, W.: *Deutsche illustrierte Flugblätter II.*, s. 71–72 a 188–189.

vorytu je Adam katem a jeho pacholkem před branami města Štrasburku vyzdvížen na kolo a lámán, čemuž přihlížejí počestní měšťané. Zavrženíhodnost jeho činu zdůrazňuje i tento trest užívaný nejčastěji v případech vícenásobných, či obzvláště krutých vražd.⁴¹

Moralistní záměr je ve Wirriho příběhu zdůrazňován i tradičními exemplary ukazujícími krutost lidských rodičů v porovnání s ostatními Božími tvory, například s pelikánem, který chrání své potomky za cenu vlastního života (k tomu také viz kapitola 5).⁴²

Zatímco první verze uvádí jako příčinu vraždění nemoc, v dalších verzích stejného příběhu jsou na vině zlé myšlenky, které vznikly na „popud a vnuknutí samotného Satana“ (V2), či „pochybnosti, které mu zasel snad sám ďábel“. (V3).⁴³

Oba dva další texty poskytují zkrácenou verzi příběhu bez úvodní zápletky s penězi a naopak se mnohem detailněji zaměřují na vlastní drastický popis jednotlivých vražd, přičemž důsledně vykreslují kontrast nevinných dětí a krutého vraždícího otce, což je nejvíce viditelné na několika scénách, a to například, když se otcova ruka zastaví tváří v tvář smějícímu se nemluvněti, zaváhá, ale nakonec v něm převládne hněv a dítě usmrtí (V2),⁴⁴ nebo když zoufalá matka prochází domem a nachází těla svých dětí (V3). Následně je tu (V2) oproti zmíněnému jednolistu ukázáno také Adamovo pokání, když prosí syna za odpuštění: „Pohled synu, ty sám zde stojíš zbožný a čestný a nepatříš dosud ke zločincům, kdežto já již náležím jen šibenici.“⁴⁵

Všechny verze pracují s podrobnými informacemi udávajícími věk i počet dětí a situaci Stägmanovy rodiny, čímž vyvolávají zamýšlený efekt aktuálnosti „pravdivé zprávy“. Přesto u nich lze vysledovat odlišnosti ohledně záměru autora daného textu. Na rozdíl od ostatních analyzovaných textů v této studii, zde máme také stručné informace o některých tvůrcích. Jak Wirri, tak také Montanus jsou známi jako autoři příležitostné poezie a letáků, které se věnovaly dobovým politickým událostem či dalším populárním té-

⁴¹ Stejně je odsouzena i hrdinka kramářské písně *Pravdivá zpráva aneb novina paměti hodná* (s tím rozdílem, že je na ni uplatněn trest milosti, často určený ženským vražedkyním), viz kapitola 6.

⁴² HARMS, W.: c. d., s. 188.

⁴³ „Aus Anreizung und Eingebung des ledigen Sathans“ (EGE, f. 1v); „in gedanck (on zweyffel durch eingiessung des Teüffels)“ MONTANUS, M.: c. d., s. 89.

⁴⁴ „Und als ihn das kind ersahe, fieng es an zu lachen; davon dem vater sein hertz ein wenig erweicht ward, darvon gieng unnd ihme nichts thet. Doch seinem bösen fürgesetzen...“ MONTANUS, M.: c. d., s. 89.

⁴⁵ EGE, f. 2v.

matům. Přestože jejich biografické údaje pochází pouze z rozborů jejich děl, oba dva jsou nepřímo spojováni také s protestantskou konfesí.⁴⁶

Zápletka s vraždícím otcem, který je vrahem svých tří dětí (vždy dvou chlapců a děvčátka, případně také manželky), je poměrně dobře vysledovatelná také v dalších pamfletech⁴⁷ nebo i mnohem pozdějších kramářských písničkách.⁴⁸ V *Nové písni o ukrutným mordu* nalezneme obdobný popis drastické vraždy nejmenšího dítěte: „Na posledy vzal děťátko, za nožičky, nebožátko, napřed ho začal líbat, teprve pět měsíců staré, chtělo matky prs požívat. Když mu začalo plakati, on ho začal proklínati, nemáš matku na světě, tak ním praštil do postele, až mu mozeček vyletěl.“⁴⁹ Počet dětí, stejně jako pořadí jejich smrti zde vytváří poměrně ustálené schéma, které svědčí především o popularitě této zápletky.

Obdobně ustálené jsou i motivy vraždy. Například sliby ďábla, který nabízí otcí dukáty za její spáchání.⁵⁰ V písničkách je opět využita tematika hříchu (smilstvo, karban) jako příčina vraždy: „Jenom karbanu hleděl a v hospodách chlastat, po nocích se toulal, jako mlsný kozel, manželku svou proklínal.“⁵¹

⁴⁶ Stručné životopisy na stránkách německé biografické databáze, pod hesly *Heinrich Wirri* a *Martin Montanus*: <http://www.deutsche-biographie.de> [10. 3. 2016]. Heinrich Wirri na rozdíl od ostatních sám sebe popisuje jako přímého svědka procesu, když ho zpráva zastihne v průběhu obchodní cesty. Vhodné načasování mu proto umožní změnit své plány, vypravit se přímo na „místo činu“ a jako očitý svědek vyličit průběh popravy a dodat tak své zprávě na věrohodnosti: „Ich schreib aber das ich selber geschen und gehört hab.“ In: EEG.

⁴⁷ Například v případě vraha Blasiusa Endrase, který usmrtil celou svou rodinu *Ein warhaftige Erschreckliche geschicht so sich newlich zu Wangen durch einen Burger daselbst mit Namen Blasius Endras so ein Gerichts Herr / zugetragen*; Lindau, 1585; nebo ve známém případě Heinricha Rosenzweiga, který po prohře svého majetku, učinil smlouvu s ďáblem a zahubil svou manželku i svých šest dětí: *Warhaftige Zeitung / So niemals erhört / weil die Welt gestanden / welche sich begeben zu Quedelburg in Sachsen mit einem Becken / mit Namen Heinrich Rosenzweig / welcher durch deß Teuffels List vnd Rath sein Weib vnd 6. Kinder jämmerlicher weise vmbebracht*; Erfurt 1621. K tomu také již zmíněná Lewis, M.: c. d., s. 106–108.

⁴⁸ Sledování stejné zápletky u děl různých žánrů například KREJČÍ, Karel: *Putování sujetu o „synu zavražděném rodiči“*. In: *Slavia*, 18, 1947, s. 406–437. Kramářské písně zde využité pochází převážně z Muzea Měnského v Přerově (dále jen MKP), fondu kramářské písně (dále jen KP). Časově spadají mezi druhou polovinu 18. a první polovinu 19. století, důležitější jsou ovšem opakující se motivy.

⁴⁹ MKP, fond KP, sign. J-2401, *Nová píseň o ukrutným mordu*, fol. 2v.

⁵⁰ V kramářské písni *Nový příběh*, chce otec svést vraždu dětí na manželku. Píseň z katolického prostředí ovšem končí šťastně, neboť patronka matky, sv. Anna, přivede zpět nejen zemřelé děti, ale zachrání i obviněnou matku. Funkcí je tak nejen ochrana svátosti manželské, ale i moc světců, jakožto důležitá součást barokní zbožnosti. MKP, fond KP, sign. J-1260, *Nový příběh, který se stal v Pruském Polsku ve městě Widawě roku 1820*.

⁵¹ Tamtéž, fol. 2v.

Na rozdíl od kramářských písní, které se často explicitně vyjadřují přímo k církevním svátostem,⁵² letáky věnované případu Adama Stägmana přímé náboženské apely neobsahují, přestože kontext jejich vzniku o mnohém napovídá. V protestanském Štrasburku teprve nedlouho před rokem 1556 skončilo působení reformátora Martina Bucera a vliv protestantismu zde byl velmi silný.⁵³ Zejména anonymní *Ein grausamer erschrötklicher mord* (V2) vydaný v Innsbrucku spojuje případ kajícího se vraha také s další bezprostředně následující novinkou pojednávající o chamtivém faráři, který zamordoval těhotnou ženu kvůli penězům.⁵⁴

Všechny tyto letáky ukazují pád hospodáře, spořádané hlavy domácnosti, který podlehl lidské slabosti a zničil celou svou rodinu. Adam Stägman se provinil proti všem zásadám čestného a bohabojného muže⁵⁵ a rozhodně se nestal hlavou své domácnosti (jako je Kristus hlavou církve) a ochráncem svých potomků, což může sloužit i jako varování pro čtenáře, poučované kazateli o rolích mužů a žen v manželství. V tomto kontextu se pak funkce letáků pojednávajících o strašlivém činu Adama Stägmana jeví jako konfesijně vyhraněná, varující před rozpadem manželské svornosti.

5. Margret Vincentová – vražedkyně svedená katolickou sektou (1616)

„Tato Margret Vincentová, výše jmenovaná, byla dobrého původu, pocházela z dobrých rodičů, (...), dostalo se jí dobrého vzdělání, od dětství byla vedena dobrými zásadami, které slibovaly, že vyroste ve ctnostnou ženu. Chovala se diskrétně, přirozeně a v konverzaci střídme, byla zaslíbena ušlechtilému muži panu Vincentovi, se kterým žila ve velké úctě.“⁵⁶

⁵² Například tato promluva manžela-vraha: „Rány Krista Pána jsem obnovoval, a mnohá přikázání Boží přestupoval. První slib při křtu svatém, ten sem já zanedbal, a při sňatku manželském Boha jsem oklamal, ach! Vemte si příklad manželové milí, by jste, jak jsem já činil, žádnéj nečinili.“ MKP, fond KP, sign. J-148, *Píseň v nově vydaná o mordu ukrutným*, f. 4r.

⁵³ O protestantismu můžeme nejspíše hovořit v případě Martina Montana a nejspíše i Heinricha Wirriho. In: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd11976668X.html> [cit. 9. 3. 2016]

⁵⁴ Zde je zmíněno nejen zneužití zpovědního tajemství (svátosti smíření), ale samozřejmě je důležitá i kritika církevního služebníka přestupujícího šesté přikázání ve druhé části tisku s názvem „und noch ein erschröcklicher mord“, EGE, f. 3–4.

⁵⁵ Gender dobrého hospodáře jako analytickou kategorii, zkoumají v dobové produkci preskriptivní literatury například Jana Ratajová a Lucie Storchová in: STORCHOVÁ, L.: *Gender a „přirozený řád“*, s. 510–530.

⁵⁶ „This Margret Vincet before named, of good parentage, borne in the County of Hartford, at towne named Rickmansworth, her name from her paretns Margret Day, of good education, graced with good parts from her youth, that promised succeeding vertues in her age, if

Veškeré podrobnosti, se kterými je vystavěn obraz této počestné ženy a úctyhodné manželky, následně slouží ke zdůraznění jejího pádu. Margret jako příslušnice slabého pohlaví (weak sex), žena, která nedokáže odolat svodům a okouzujícímu přemlouvání katolických přátel (Roman Wolfes), kteří ji polapili jako nevinné jehňátko, podlehla jejich naléhání.⁵⁷ Margret Vincentová je zde zobrazena jako oběť, morálně i intelektuálně slabší než její muž, žena která má blíže k ďáblu.⁵⁸ Její morální slabost je několikrát v průběhu textu zdůrazňována. Žena je ohrožena špatností, která může ovládnout nejen její tělo, ale i duši. Protestantské smýšlení počestné Margret tak bylo „přeměněno slepou vírou v podmanivou herezi“.⁵⁹ Zároveň je ale její inferiorita a slabost zdůrazňována následnou neschopností spáchat sebevraždu.

Podle katolické víry (dle pamfletu), kterou Margret přijala, bylo pochvalné a omluvitelné vzít život jakémukoliv odporujícímu protestantovi. Margret uvěřila, že může zachránit duše svých dětí, které byly vychovány ve slepotě protestantského učení. Pod vlivem katolického náboženství se proto rozhodla oba své potomky uškrtit.⁶⁰

Tento pamflet je jedním z nejútočnějších letáků s tématem infanticidy, které v prostředí Britských ostrovů vyšly, a zcela jasně varuje před nebezpečími římského katolicismu.⁶¹ Počestná žena (gentlewoman) se vlivem této „sektý“ proměnila v „posedlou papeženku, která uctívala katolické relikvie, nosila kolem krku kříž a dokonce odmítala číst Anglickou Bibli, či se jen podívat

good luck had served, for beeing descere, civel and of a modest conversation, she was preferred in marriage to this Gentleman Mr. Vincent, with whome she lived in good estimation.“ *A pittilesse mother: That most vnnaturally at one time, murthered two of her owne children at Acton within sixe miles from London vpon holy thursday last 1616. The ninth of May. Being a gentlewoman named Margret Vincent, wife of Mr. Iaruis Vincent, of the same towne. With her examination, confession and true discouery of all the proceedings in the said bloody accident. Whereunto is added Andersons repentance, who was executed at Tiburne the 18. of May being Whitson Eue 1[161] Written in the time of his prisonment in Newgate* (dále jen *A Pittilesse Mother*), London 1616, f. A2v.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ O spojení ženy a ďábla v souvislostech s humorálním modelem a lidovou kulturou dále MUCHEMBLED, Robert: *Dějiny ďábla*. Praha 2008, s. 85–90.

⁵⁹ „Her opinion ot the true faith (by the sophistry of some close Papists) was converted to a blind belief of bewitching heresy.“ *A Pittilesse Mother*, f. A2v.

⁶⁰ „For Having learned this maxim of their Religion, that it was meritorious yea and pardonable, to také away the lives of any opposing Protestants were it of any degree whatsoever, in which resolution or bloody purpose she long stood upon, and at last (only by the Devil's temtation) resolved the ruin of her own children.“ Tamtéž, f. A3r.

⁶¹ STAUB, S.: *c. d.*, s. 48.

na jakoukoliv protestantskou knihu.⁶² Konspirace katolíků vůči anglikánské církvi byla ve druhém desetiletí 17. století velmi aktuálním tématem. Katolická spiknutí proti monarchii byla několikrát tématem diskuze v anglické společnosti (například podezření z otravy osmnáctiletého prince Jindřicha Stuarta v roce 1612 nebo otrava dvořana Thomase Overburyho 1613) a protestantští čtenáři si tak postavu Vincentové mohli spojit s motivem vlastizrady.⁶³

Naopak pro katolické čtenáře mohla být postava vražedkyně Margret také určitým způsobem symbolem mučednictví. Jako zástupkyně utlačované menšiny se vzepřela svým povinnostem v rámci anglikánské církve a k vraždě jí dovedla její vyhrocená mateřská láska, která chtěla ochránit své potomky za každou cenu. Protikatolické názory autora jsou nicméně zcela jasné.⁶⁴

Také v českých sbírkách kramářských písní nalezneme poměrně raritní motiv čistě náboženské vraždy v katolicko-protestantské rodině. V katolickém barokním prostředí je však záměr zcela obrácený; kdy otec, blíže neurčený protestant, zabíjí svou dceru, která chtěla uprchnout s katolíkem. Otec je autorem písně označován za bezbožníka a dcera naopak před smrtí obhazuje nově nabytou katolickou víru: „Nebo jsem já poznala samospasitelnou Svatoú víru křesťanskou, nikdy neomylnou, nebo svatá Barbora, to je patronka má, ona mne náhlou smrtí, nikdy umřít nedá.“⁶⁵ Zápletka v *Pittiless Mother* je tedy zcela protikladná *Smutnému* a *žalostivému* opisu, jak co do rolí postav, tak i jejich konfese. Nicméně lze vysledovat i pamflety, které opouštějí schéma „katolík × protestant“ a zaměřují se na čistě protestantské rozbroje.

V tomto duchu se nese i pozdější anglický pamflet *Bloody Newes from Dover* (1647). Mary Champion, anti-hrdinka tohoto tisku⁶⁶, je zachycena na dřevorytu s uříznutou krvácející hlavou svého syna, již ukazuje svému manželovi Johnovi (obrázek 3). Náboženský konflikt se tentokrát odehrává čistě mezi protestanty (presbyteriány a anabaptisty), přičemž klíčová je zde

⁶² *A Pittiless Mother*, f. B1r.

⁶³ Spojení s dobovou atmosférou ukazuje RANDALL, M.: c. d., s. 167–168.

⁶⁴ Možnost tohoto čtení nabízí opět Randall: Tamtéž, s. 168–169.

⁶⁵ Přestože otec zasáhl dceru sekerou, umře smřena teprve o mnoho hodin později, kdy je jí podána „velebná svátost“. MKP, fond kramářské tisky, sign. J-1091, *Smutný a žalostivý opis o jednom bohaprázdném otci*, f. 3v.

⁶⁶ *Bloody newes from Dover. Being a true relation of the great and bloody murder, committed by Mary Champion (an Anabaptist) who cut off her child's head, being 7. weekes old, and held it to her husband to baptize. Also, another great murder committed in the north, by a Scottish commander, for which fact he was executed.* [London: s. n.]. Printed in the yeare of discovery. London 1647.

otázka křtu. Mary jako novokřtěnka křest dětí odmítá a raději své dítě usmrčuje, než aby žilo bez možnosti volby: „Pohled manželi, tvé sladké dítě bez hlavy, nyní jdi a pokřti ho. Pokud tak učiníš, musíš pokřtít jen hlavu bez těla.“⁶⁷ Její krutost ve spojení s náboženským fanatismem opět (jako u případu Margret) slouží náboženské propagandě.⁶⁸ V obou pamfletech slouží příslušnost k jiné konfesi jako zdroj moci matek nad svými rodinami. Ženy se svou odlišností odmítají podřídít autoritě svého manžela a usurpují si moc nad výchovou svých dětí. Tato moc je ale vzápětí utlumena, neboť záměrem autora je ukázat, že manželská neposlušnost musí být potrestána, a to jak mezi protestanty, tak i katolíky.⁶⁹

To je ostatně patrné i v zobrazení Margretina manžela Jarvise. Ten je v kontrastu se svou ženou vyličen jako rozumný a spořádaný protestant, který nejen, že nemohl incidentu zabránit, neboť byl spáchán v době jeho nepřítomnosti (podobně je tomu i v případě Johna Championa), ale naopak se snažil svou ženu mnohokrát přesvědčit o nesprávnosti jejích názorů: „Oh Margret, Margret, jak často jsem Tě zrazoval od tohoto proklatého bludu, bludu, který nás zničí všechny.“⁷⁰ Podle Betty Travitské je Margaretin čin nejen záležitostí jejích vnitřních pohnutek, ale zároveň i ohrožením raně-novověké patriarchální společnosti a mužské autority. Manžel byl nositelem náboženské i politické síly v domácnosti a Marget odmítla vychovávat děti podle jeho přání. Příčina jejího pádu tedy tkví také v tom, že odmítla varování svého manžela a nechovala se jako poslušná žena.⁷¹

Margretiny činy, přestože jsou částečně racionalizované vlivem katolické „sekt“, stále zůstávají příkladem činů protivících se Božímu řádu, tudíž

⁶⁷ „Behold husband, thy sweet babe without a head, now go and baptize it; if you will, you must christen the head without a body.“ Tamtéž, nepag.

⁶⁸ Spis je autorem uveden příkladem podobné roztržky mezi manželi (protestantem a katolíčkou), kteří se sváрили o způsob výchovy svého čtyřletého syna. Výsledkem bylo jeho zavraždění matkou, která se nedovedla smířit s protestantskou výchovou. Tamtéž, nepag.

⁶⁹ Ještě výrazněji je ukázána nebezpečná nezávislost ženy a její demonizace jako katoličky v pamfletu *A Hellish Murder committed by a French Midwife* (1673). Zde je zobrazena porodní bába Mary Hobry, v jejímž domě se našlo 62 mrtvých novorozenců. Nejen že je pamflet využit ke kritice cizího (Francouzů), ale zároveň je i kritikou soběstačné ženy (prosperující porodní báby). Její katolická víra její poklesky jen zdůrazňuje. STAUB, S.: c. d., s. 35–39; edice textu, s. 140–177.

⁷⁰ „Oh Margret, Margret, how often have I persuaded thee from this damned Opinion, this dammed Opinion, that hath undone us all.“ *A Pittiless Mother*, f. A4v.

⁷¹ TRAVITSKY, Betty: „*A Pittiless Mother*“?: Reports of a Seventeenth-Century English Filicide. In: Mosaic: a journal for the interdisciplinary study of literature, 27, 1994, s. 55–81. Travitsky zmiňuje i dva dobové dopisy Johna Chamberlaina a Edwarda Sherburna, přičemž zejména ten druhý dopis se na případ dívá z odlišného pohledu. Podle něj byla Margret psychicky nevyrovnaná žena, která odmítala uznat přirozená práva (rozdělení moci) v domácnosti.

příkladem nepřirozeného chování, které muselo být způsobeno původcem všeho zla (děblem). Motivy vlivu ďábla jsou u těchto typů šokujících vražd běžné a můžeme je nalézt u mnoha jiných pamfletů, např. *Deeds against Nature* (1614), nebo *The Unnatural Mother* (1697), které zmiňují „krutost a nepřirozenost činů, za kterými stojí ďábel.“⁷²

Zvrácenost a nepřirozenost činů vražedkyň je zmiňována téměř v každém odstavci *Pittilesse Mother*, což nejen zdůrazňuje negativní vliv katolíků, ale zároveň umocňuje pocit odporu a zděšení. Už na doprovodném dřevorytu je ďábel znázorněn v souladu s dobovými vyobrazeními, jakožto padlý anděl v lidské podobě a zároveň jako deformované a odporné monstrum, přičemž je to on, kdo podává Margret provaz, kterým škrtí svého syna (obr. 2). V textu je několikrát zmíněno její podlehnutí ďábelským svodům, navíc je zde její nepřirozené chování zdůrazňováno i klasickými literárními topoi špatných matek, založenými na srovnání se světem přírody. Nejen, že se Margret chová jako bestie (*Tigerous Mother and so wolfishly*), jako stvoření „nezasluhující označení matka“, ale je také „krutější než zmije, otrávený had, bestie, která odjímá život těm, kterým jej dříve darovala.“⁷³ Margret Vincent je líčena jako zuřivá a krutá Médea, která zavrhlá své děti, místo toho, aby je metaforicky jako pelikán krmila svou vlastní krví.

Zatímco běžné zvířecí metafory se vyskytují v mnoha moralistních dílech daného období,⁷⁴ účinnost tohoto spisu podtrhuje zejména srovnání s lidodjedy, kdy se autor zamýšlí nad otázkou, jak se může křesťanská žena, obraz Boží, chovat hůře ke svým potomkům než pohanka, kanibalská žena, či jakékoliv zvíře. Odpověď na tuto otázku je opět zdůrazněním anti katolického vyznění pamfletu spojujícího katolické náboženství s čarodějnictvím a vlivem ďábla: „Dokonce i teď jsem sužován rozechvělým strachem při pomyslení, jaký to nešťastný omyl poblouznil tuto nešťastnou ušlechtilou ženu. Bůh nás

⁷² *Deeds against nature, and monsters by kinde tryed at the goale deliuerie of Newgate, at the sessions in the Old Bayly, the 18. and 19. of Iuly last, 1614.* London: Printed [by G. Eld] for Edward Wright, 1614; *The Unnatural Mother, beeing a full and true account od Elisabeth Kenneth a Marry'd Women living in Robin Hood's Shoe-lane, who on Tuesday the 6th of April, 1697, privately deliver'd herself.* London: John Goodman in Fleet-street, 1697. Citace *The Unnatural Mother*, f. 1v.

⁷³ *A Pittilesse Mother*, A3v.

⁷⁴ Zvířata po vzoru středověké symboliky člověka učí, dávají mu příklady hodné následování či zamyšlení, nebo ho ponižují a ukazují jeho nedokonalost. Tradičním příkladem dobré matky je kromě pelikána také například slepice nebo orlice. Příkladem špatných rodičů je pštros nebo krkavec, v díle vydaném ve stejném roce například in: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 601.240, KONEČNÝ, Matouš: *Theatrum Divinum to gest; Diwadlo Boží*. Staré Město Pražské 1616, s. 335–339.

chráň před tímto čarodějnictvím, zplozeným peklem a hýčkaným katolickou sektou.⁷⁵

Čarodějnictví a infanticida ovšem souvisí spíše kontextově, než že bychom našli přímé souvislosti mezi čarodějnickými procesy a infanticidou jako kriminálními delikty. Také v pamfletech lze zcela zřetelně vysledovat rozdíl mezi vraždící čarodějnicí a vraždící (často původně bezúhonnou) matkou.⁷⁶ V příběhu Margret Vincentové je slovo čarodějnictví spíše synonymem zlého (ďábelského) jednání než součástí čarodějnických rituálů (paktů s ďáblem) spojených s pojídáním dětí. Jak uvádějí novější výzkumy, vraždění dětí není v raném novověku připisováno jen čarodějnicím, ve stejné době jsou z rituálních vražd dětí obviňováni židé nebo lupiči, a kanibalismus, jehož oběťmi jsou děti, se vyskytuje i v dobových kronikách o útrapách třicetileté války.⁷⁷

V závěrečné části pamfletu je potom líčen boj protestantské komunity o duši její bývalé členky. Sousedé i konstábl se marně snažili vyvrátit nebezpečné názory, ve kterých byla vyškolená. Teprve až zbožní kazatelé jí přiměli k účinné lítosti a Margret Vincentová byla popravena z Boží milosti.⁷⁸ Následné varování pro všechny zbožné Angličany jen zdůrazňuje zájem, který měli protestanté na vzdělávání svých věřících (včetně žen) a na vymezení se vůči katolické církvi.

⁷⁵ „It even now makes a trembling fear to beset me to think what an error this unhappy Gentlewomen was bewitched with, a witchcraft begot by hell and nursed by the Romish Sect, from which enchantment God of heaven defend us.“ *A Pittilesse Mother*, f. B1v.

⁷⁶ Nicméně také výsledky z čarodějnických procesů ukazují příklady (často zcela smyšlených) případů infanticidy, kdy jsou děti obětí kanibalismu a jejich těla slouží k přípravě magických prostředků během rituálů čarodějnického sabatu. K této rovině infanticidy viz KIECKHEFER, Richard: *Avenging the blood of Children: Anxiety over child victims and the origins of the European Witch trials*. In: FERREIRO, A. (ed.), *The devil, heresy and witchcraft in the Middle Ages*. Leiden – Boston – Köln 1998, s. 91–109.

⁷⁷ Podle Lewisové pamflety odrážejí spíše všeobecné obavy společnosti z nadpřirozena a mezi právními prameny a tištěnou populární kulturou neexistují přímé souvislosti. LEWIS, M.: c. d., s. 114–115. Podobně se o spojitosti infanticidy a čarodějnictví vyjadřuje i van Dülmen: „Darin fanden sie durchaus Glauben, da eine so ungeheure Tat nicht von einem christlichen Menschen vollbracht werden konnte und nur durch Verführung des Satans verständlich schien. Dieses Zugeständnis konnte theoretisch gefährlich werden, weil der Hinweis auf eine teuflische Versuchung zur Anklage wegen Hexerei führen konnte. Denn der Kindsmord spielte beim Hexereiverdacht eine Rolle. Auf dem Hexensabbat wurden Kindern getötet, um aus ihnen die Hexensalbe herzustellen. Aber sosehr hier durchaus eine Verbindung denkbar ist, so fällt doch auch, dass dieser Verdacht praktisch nicht relevant wurde. Es gibt keine bekannten Hexenprozesse, die durch einen Kindsmord ausgelöst wurden.“ DÜLMEN, R. van: c. d., s. 23.

⁷⁸ *A Pittilesse Mother*, f. B2r.

6. Soldátská žena – dej Bože každé máti, vlastní dítiky milovati (1695)

Hrdinkou třetího analyzovaného textu je žena vojáka, která nejenže působila v armádě v mužském přestrojení, ale všeobecně žila neřádným životem („nectnostně jež živa byla a chrámy Páně loupila“). Píseň opět pojednává o aktuální události, která se dle autora odehrála v Porýní, konkrétně v Koblenci. Dotyčná žena byla počestnou manželkou a zároveň zastávala povinnosti drába, nicméně otěhotněla, a protože se obávala vyzrazení svého skutečného pohlaví („nebudu moct žoldu bráti, poznají ti, že jsem máti“),⁷⁹ rozhodla se své dítě vhodit do řeky. Za tento krutý čin dostala trest smrti, pro jejího manžela, který byl spoluviníkem jako špatný manžel („pro manželské folkování“), následoval trest vymrskání z panství. Tyto tresty podobně jako v jednolistu o činu Adama Stägmana zachycuje také úvodní ilustrace na třech svislých panelech (obrázek 4).

Případ ženy, která se vydávala za vojáka, pobírala žold a v manželství zabíjela své dítě, opět zachycuje extrémní případ vícenásobného zločinu. Na rozdíl od podrobnějších pamfletů je pro kramářské písně typická jejich forma zpívané veřejné produkce a s ní související zjednodušení. Tyto písně s populární tematikou, vycházející z nápěvů vojenských, duchovních, či milostných písní, se často dočkaly většího zájmu posluchačů než na zapamatování složitější pamfletické tisky, o čemž svědčí fakt, že se poté často vyvíjely v písně lidové.⁸⁰

Zobecnění a zjednodušení příběhu se u kramářské písně projevuje také tím, že hrdinka tohoto textu vystupuje jako anonymní manželka – soldátská žena. To ji nicméně příliš neodlišuje od ostatní produkce, kde je živnost nebo

⁷⁹ Poprvé si tohoto dřevorytu obšírněji všimá (a také jej přetiskuje) KNEIDEL, P.: c. d., s. 258; Originál viz ANONYM: *Pravdivá zpráva, novina paměti hodná, že jeden každý, chtěje zlé příchody ujíti, má podle svého povolání živ býti, což se stalo léta Páně 1695, dne třináctého měsíce října o jisté ženě, která máje manžela soldáta, mužské šaty na sebe vzala, rovný žold s manželem brala, povinnost manželskou zastávala, však bez vědomí jeho, vlastní dítě zamořujícíce do řeky uvrhla, mateřskými prsy psa kojila, a jakou za to zlou odměnu vzala, k čemuž přezpívaje písničku, lépeji vyrozumíš* (dále jen *Pravdivá zpráva*). Praha 1695. Edičně vydaly RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žádná ženská člověk není: Polarizace genderů v českojazyčné literatuře 18. a 19. století* (dále jen *Žádná ženská*). Praha 2010, s. 178–185. Citované úryvky: *Pravdivá zpráva*, fol. 2; potrestání manžela, 4v.

⁸⁰ V souvislosti se zlidovělou formou infanticidy například text písně Andulka skupiny Čechomor: „Stala Andulka pri Dunaji, stala Andulka pri Dunaji, / umyvala si biele nohy, umyvala si biele nohy. / Jak si ich ona umyvala, jak si ich ona umyvala, / pekneho syna porodila, pekneho syna porodila. / A hybaj synku dole vodou, a hybaj synku dole vodou, / a ja zostanem čistou pannou, a ja zostanem čistou pannou.“ ČECHOMOR: *Andulka* (Album Místěčko 2011). In: <http://www.cechomor.cz/pisne/andulka.html> [14. 01. 2016].

konfese mnohem důležitější než jméno hrdinky, protože snáze umožňuje autorovi dosáhnout moralizujícího záměru.⁸¹

V *Pravdivé zprávě* se tematizuje převrácený pohlavní řád a kritizuje život nezávislé a výdělečně činné ženy, která navíc odmítla stát se matkou.⁸² Nejenže se aktivně podílela na hospodaření, kdy „Mužské šaty na sebe vzala, potřebovati se dala, za soldáta s mužem spolu, štěstí se jí zvrťlo dolu. Povinnosti drába zastala, s jinými rovný díl brala“ (2r). Navíc se vydávala za vojáka, a dokonce z toho udělala i svou živnost.⁸³ Její neřádný život spojený s infanticidou, lakomstvím, a zvláště její snaha zvýšit své společenské postavení jsou stavěny do kontrastu s neměnným lidským údělem: „v jakým se kdo stavu zrodí, v takových šatech ať chodí“. (4v) Zároveň je její krutý čin, stejně jako u předchozích případů stavěn do kontrastu s Božími tvory, kteří chrání své potomstvo: „nad ukrutnou zvěř lítější, mnohém nemilostivější. Však hovada plod milují, sebe samých nešanují, jim ublížiti nedají, nebo svůj plod znají.“ (4r). Podobně se tento topos (vzor feny, pelikána) objevuje také v dalších písních, jako je *Mord ukrutný, který se stal na Moravě*.⁸⁴ Tímto srovnáním jsou také činy infanticidy stavěny nad všechny „běžné“ vraždy a autor jim dodává na neobvyklosti: „O jak to věc neslýchaná, a od věkův nevidaná, by matka dítě zabila, prsy svými psa kojila“ (3v).⁸⁵

⁸¹ Podobně je ve zmíněných textech označována Mary Hombry jako Francouzská porodní bába (French midwife) nebo Mary Champion jako Anabaptistka. Jméno je zmíněno zejména v titulech, zbytek textů užívá nadále již jen tento pseudonym.

⁸² Rozbor z pohledu gender history poskytuje STORCHOVÁ Lucie: „Rozdělení samečka od samičky... z příčiny pohlaví.“ *Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (eds.): *Žádná ženská*, s. 464–465.

⁸³ Takové případy žen ovšem zdaleka nebyly v raném novověku výjimkou a hrdinka *Pravdivé zprávy* nebyla v povolání vojáka zdaleka takovou senzací, jak by se mohlo na první pohled zdát. O případu podobné soldátské ženy, například STEIDLE, Angela: *In Männerkleidern. Das verwegene Leben der Catharina Margaretha Linck alias Anastasius Lagratinus Rosenstengel, hingerichtet 1721*. Köln 2004; v domácím prostředí viz STÜJ, Pavel: *Putování Marty vojandy – osudy dcery pastora Modlera za třicetileté války*. In: *Folia Historica Bohemica*, 30, 2016, č. 2, s. 341–368.

⁸⁴ MKP, fond KP, sign. J-2698, *Mord ukrutný, který se stal na Moravě v kraji Brněnském na panství Vyskovském v městečku Pustiměři s jistou ženou Cecylií Ulbrychovou*. K toposu ušlechtilé přírody: „Duši drahou vymíňuju, vemu kočku aneb psa, kterak miluje kofata a fena své štěňata. Vezmu ptáka pelikána, jak svých mládat miluje, ten svou vlastní krev svoje mládata obživuje. Všechn živočich pod nebem, co živé ve světě je, každý svým mládatům přeje, jich krmí a miluje.“ *Tamtěž*, f. 2v–3r.

⁸⁵ Podobně také *Mord ukrutný*: „Sami se stydět musíme, neb sme praví Křesťani, co se mezi námi děje, nečiněj to pohani. Obzvláštně v naší Moravě, co ten svět stojí světem, nebylo nikdy slyšeti o tak tyranství hrozném.“ *Tamtěž*, f. 1v–2r.

Právě kojení zvířete dále zdůrazňuje hříšnost a vypočítavost soldátské ženy, přičemž kojení zvířete následně slouží jako záminka pro Boží trest za všechny lidské hříchy.⁸⁶ Moralistní i propagandistický záměr (tentokrát zcela prokatolický) zdůrazňuje instituci manželství a ukazuje trest za její znevážení.⁸⁷

Autor *Pravdivé zprávy* zde zobrazuje také podíl manžela na úpadku svazku, muž Soldátské ženy třebaže byl nevinný ve věcech vražd, zcela určitě selhal v plnění manželských povinností. V textu je kritizována nejvíce právě manželská nesvornost: „O, kterak mnozí manželé, nejsou si upřímní cele, odkudž všechno zlé přichází, když zlost najevo vychází. Manželstvo Bůh ráčil ctíti, pozhánáním obdařiti, ale kdež není svornosti, nalezneme zlého dosti“ (fol. 4). Děti jsou podle autora „manželské zahrádky kvítky“, kterým jinak hrozí že „jich sezže věčný plamen“ (tamtéž) očiště. Na rozdíl od protestantských textů, v katolických písních mnohdy vystupují právě nekřtěňátka, která bloudí v očiště nebo se často vrací zpět na pozemský svět, aby udala svou matku vraždkyni, jako je tomu v *Nové písni o jedné bohaprázdné panně*.⁸⁸

Katolické kramářské písně, jako *Mord ukrutný*, v duchu katolických katechismů, zdůrazňují i význam svátosti smíření. Vraždkyně Cecílie Ulbrychová byla odhalena až zpětně, když žádala v Pustiměři o absoli, načez ji kněz udal a byla uvězněna. Odhalení bylo umožněno jen díky neklidnému svědomí, které ji přimělo se vyzpovídat ze svých hříchů.⁸⁹

Motiv infanticidy se objevuje také v dalších písních. Na rozdíl od časově starších pamfletů zde ale chybí ďábelský vliv, vrahem je buď macecha, která se chce pragmaticky zbavit nevlastních dětí,⁹⁰ nebo je zde velmi zře-

⁸⁶ Takto tomu je také v písni *O opovážlivosti jedné děvečky*. Zde bezbožná děvečka z legrace přivine k prsům kocoura, ale nejenže následně umře na nemoc a rozhněvá Boha: „Ustríme se všichni s toho, neb je Bůh rozhněvaný, jak mladí, tak také staří, dejme se na pokání.“ In: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. KP 1251, *Píseň strašlivá o opovážlivosti jedné děvečky, která kocoura za dítě k prsům vzala, jak za to strestána, s písně každý vyrozumí*, f. 2v-3r.

⁸⁷ Přestože v katolickém učení často převládal jako ideál až do 19. století stav panenství, manželství nabylo po Tridentském koncilu na důležitosti a jako svátost bylo vyzdvihovalo také dobovými katechismy. K vývoji této vzdělávací literatury Bočková, Hana: *Knihy nábožné a prosté: k nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno 2009.

⁸⁸ „Bez tý svátost nemůžem nyní skrze naši maticku, přijít k spasení, ona je vinna, u ní pláceme, u ní pomoc sobě hledáme, sobě hledáme.“ In: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. KP 3838, *Nová píseň o jedné bohaprázdné panně, která sedm vlastních dítek o život připravila, nepag.*

⁸⁹ Viz *Mord ukrutný*, f. 3r. Příčinou vraždy je zde všeobecný úpadek víry, nevíra v očiště, nebe ani v peklo.

⁹⁰ MKP, fond KP, sign. J-1246, *Nová píseň o hrozném mordu, který se stal blíž Lemberka, města v polské krajině*. V jiné písni se hospodář spustí se svou schovankou a otráví svou ženu i děti

telný motiv vraždy z chudoby a zoufalství, ať už je to propuštěná kriminálnice⁹¹ nebo osamělá vdova. Výrazně je tu ovšem zastoupen i motiv záchrany dětí skrze přímlovu světců. Například sv. Anna jako ochránkyně manželství (ochránkyně matek a porodu) přivede děti zpět ze záhrobí⁹² nebo svatá Barbora (patronka dětí a ochránkyně před násilnou smrtí) brání skonu smrtelně poraněné dívky.⁹³

V kramářských písních se stejně jako v předchozích tiscích objevují opět podobné motivy vraždících matek, jak počestných manželek, tak neprovdaných děveček nebo zoufalých vdov. Tyto písně mohou být často formálně jednodušší, ale o to více jsou konfesijně vyhraněné. Slouží nejen k poučení (v duchu dobových katechismů) o důležitosti svátostí (manželství, křest, zpověď), k připomenutí významu jednotlivých světců (sv. Anna, sv. Barbora) nebo k upozornění na škodlivost závažných hříchů (smilstvo, cizoložství, lakomství), ale obsahují také varování pro osoby blízké „padlým ženám“ (manžely, otce, hospodáře), aby neselehávali při péči o své ženy v oblasti duchovní i světské.

7. Závěr – infanticida jako nástroj propagandy

Zabití dítěte bylo v raněnovověkém diskurzu spojováno s hříchem a dábelskými silami. Tento čin, kterým se postavy pamfletů a písní proviňovaly proti Božímu řádu a rodičovským povinnostem, měl ale i další nadpřirozené a rituální souvislosti (čarodějnictví, sabat) a poslech, či čtení těchto příběhů pro čtenáře představovaly děsivý a zároveň fascinující zážitek. Příběhy pojednávající o infanticidě poté mohly být využívány k politické nebo náboženské propagandě, neboť velmi dobře korespondovaly s dobovým zájmem o vymýcení této kriminality a s jistou „posedlostí“ tímto činem.⁹⁴

(děti jsou ale zachráněny andělem, obživnou a udají svého vraha). In: MKP, fond KP, sign. J-1096, *Píseň pravdivá o jednom smutným příběhu*.

⁹¹ V písni *Krkavčí matka* je zdůrazněna psychologizace zločinu. V souvislosti s německým osvicenstvím, zde hraje velkou roli také společenský kontext infanticidy a píseň dostává ráz psychologického dramatu, když matka ještě jednou vyhledá usmrčené dítě: „Odhrabala drn z tílka dcery své, spatřila jej červy poseté.“ *Krkavčí matka*, 2r.

⁹² Písně často obsahují závěrečnou modlitbu: „O milá svatá Anno, my k tobě voláme, staňenko Krista Pána, za pomoc žádáme: vypros všem manželům u Boha svornosti, a po smrti spomož nám do věčné radost.“ *Nový příběh*, f. 4v.

⁹³ MKP, fond KP, sign. J-1091, *Smutný a žalostný opis o jedném bohaprázdňém otci, jenž svou vlastní dceru neváženě zamordoval*.

⁹⁴ Dobová fascinace infanticidou patrná v lidové i elitní kultuře ale nutně nevypovídá o tom, že by se jednalo o běžnou praxi. Naopak poměrně malý počet případů infanticidy v soud-

Letáky nabízejí dva odlišné pohledy na uspořádání světa a společenský řád. Na jedné straně stojí idealizovaný obraz stability (představovaný manželským párem) na druhé straně rovněž příkrášlený obraz světa hříchu, chaosu a nepořádku. Společnost, která kladla důraz na morální disciplínu a společenský řád, často využívala žánr kriminálních případů ke zdůraznění křehkosti tohoto řádu. Příběhy umožňovaly kladení si problematických otázek, jako byl vliv ďábla, problematika spásy (pouhou vírou nebo skrze světce a svátosti) nebo důležitost pokání. Ulbrichtova teze⁹⁵ o zneužívání případů infanticidy k propagandistickým účelům tedy má zcela jistě své opodstatnění a lze pro ni nalézt mnoho případů jak z protestantského, tak z katolického tábora.

Vražda dětí jedním z rodičů (a zejména matkou) byla ideálním námětem pro rozehrání dramatického příběhu, ve kterém bylo lze podrobit kritice nejen příčiny vraždy (lidské slabosti, hráčství, lakomství, nesprávné vyznání), ale také provinění proti církevním dogmatům (zneuctění svátosti u katolíků nebo naopak víra ve světce a odvrhnutí protestantské bible u protestantů). Konečně i jakákoliv snaha o změnu předem daného údělu (vystoupení ženy, z role poslušné manželky) byla dle autorů letáků hodna zasluženého trestu za neřádný a nekřesťanský život. Postavy žen byly vesměs těmito autory utvářeny jako slabé a nedokonalé bytosti, schopné podlehnout (v případě soldátské ženy penězům, v případě Vincentové katolické církvi). Jejich chování bylo často důsledkem sexuální abnormality (promiskuity, smilnění), ale zároveň vyjadřovalo určitou nezávislost (vládly nad svými dětmi, převlékaly se za muže) a tím narušovalo přirozené uspořádání společnosti.⁹⁶

Vražda byla zároveň ideálním motivem pro zvýšení prodejnosti tisků. Zejména kruté vícenásobné vraždy, kde vrah páral bricha kojenců, zajišťovaly odbytu u senzacechtivého publika, zvláště pokud byly tisky ještě navíc doplněny také o názorné ilustrace. Kultura čtení nahlas na veřejných místech a zájem o šíření klepů, napomáhaly také apelativní a didaktické funkce textů. Přesto je třeba zdůraznit, že nepochybně byly v mnoha případech čteny pouze jako oddechová četba, jako šokující a znepokojivé zprávy, které strašily, bavily, ale zároveň i poučovaly.

ních protokolech (v porovnání s přírůstkem obyvatel) spíše svědčí o tom, že infanticida byla marginálním jevem. Populární literatura i díky své oblíbenosti vytvářela mýtus o epidemii „dítkovražd“ a podporovala představivost raněnovověkých Evropanů. Přesto skutečný počet případů vraždy dítěte matkou nelze kvůli latenci této kriminality nikdy prokázat. LEWIS, M.: *c. d.*, s. 14; také ULBRICHT, O.: *c. d.*, s. 176–188.

⁹⁵ Viz pozn. 33 této studie.

⁹⁶ STAUB, S.: *c. d.*, s. 12–13.

Opakování stereotypních motivů (vražda tří/sedmi dětí), ustálených topoi (ušlechtilá příroda) i hlavních postav (vraždící děvečka, manželka, otec), svědčí jak o oblíbenosti tématu (jistotu odbytu), tak o jednoduchosti s jakou bylo možné tohle téma opakovat (někdy i v rozmezí více než sto let) využívat. Opakování stejné zápletky často vedlo k vytvoření velmi oblíbeného kulturního fenoménu.⁹⁷

Všechny tři hlavní texty tematizují znevážení manželského stavu, který se od období reformace dostává do centra pozornosti moralistů i kazatelů. Letáky ukazují na příkladu vraha a vražedkyně přesný opak ideální společenské role (hospodáře, hospodyně). Drobné prohřešky se postupně hromadí a vedou k nevyhnutelnému pádu celé rodiny. Oba dva manželé by vždy měli vystupovat jako jednotný pár, jehož povinností je výchova dětí a příkladný život v křesťanské komunitě. Ve všech textech je ovšem manželská dvojice v klíčovém okamžiku roztržena (manžel či manželka není doma, aby vraždě zabránil) a tím je narušena ona zmiňovaná manželská svornost.

Zatímco u některých letáků (*Ein erschrockenlich grausam unerhört Mord*) zdánlivě dominuje ryze komerční funkce, v kontextu lze dokázat, že leták byl v raném novověku zároveň spjatý s určitou konfesijní propagandou. Nejvýraznější je tento záměr viditelný u anglického pamfletu *Pittiless mother* (a to i v porovnání s ostatními anglickými pamflety), kdy se protestanté vymezují velmi nevybíravě proti katolíkům. Zde je na příkladu podlého vlivu „katolické sekty“ ukázána také inferiorita ženy, která i přes manželovo napomínání podléhá jejím vlivům. Neposlušné ženy a koneckonců i muži, kteří odmítali přijmout své povinnosti v rámci komunity, jsou, jak bylo ukázáno, předmětem kritiky nejen v Lutherových kázáních, ale prakticky po celý raný novověk, a různé „pravdivé zprávy či strašlivé noviny“ jen přispívaly ke stereotypnímu vnímání pachatelek i pachatelů infanticidy.

RESUMÉ

NELÍTOSTNÉ MATKY A KRUTÍ OTCOVÉ.

INFANTICIDA JAKO NÁSTROJ NÁBOŽENSKÉ PROPAGANDY

Klíčová slova: infanticida, raný novověk, pamflet, leták, kramářská píseň, propaganda, reformace, ženská kriminalita, násilí, konfesionalizace, preskriptivní literatura

⁹⁷ Jak ukázal již zmíněný KREJČÍ, Karel: *Putování sujetu*, s. 436–437.

SUMMARY

*PITILESS MOTHERS AND CRUEL FATHERS.
INFANTICIDE AS A TOOL OF RELIGIOUS PROPAGANDA
IN EARLY MODERN POPULAR PRINTS*

The article is focused on the phenomena of early modern infanticide on the basis of the analysis of three popular prints belonging to the genre of broadsheet literature. Broadsheet literature (single-sheet prints, pamphlets and broadside ballads) as well as prescriptive texts were not only closely connected with critique of improper mothers and fathers but also participated in escalation of arguments among churches. A propagandistic purpose of broadsheets covering infanticide is quite logical, not only because broadsheets dealing with the subject of violence were sold well, but at the same time, for their specific reception which included a public representation and repeated publication of similar issues. Whereas the oldest print, *Ein erschrockenlich grausam unerhört Mord* (1556), is seemingly confessionally ambivalent text, from the context of individual versions, there is an apparent protestant critique of a bad farmer as the most significant character of an early modern household. Other analysed broadsheets, *A Pittiless Mother* (1616), or *Pravdivá zpráva* (1695), represent quite offensive texts; the first print criticizes a pernicious influence of the Catholic Church on a Presbyterian family and the second ballad attacks disharmony in marriage together with a wide range of sins. A comparison of these shock horror stories shows some interesting associations, penetration of issues as well as totally opposite meaning in various areas.

Keywords: Infanticide, Early Modern period, pamphlet, broadsheet, broadside ballad, propaganda, reformation, female criminality, violence, confessionalisation, prescriptive literature

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Pavel Stůj
Generála Svobody 573
793 05 Moravský Beroun
Česká republika
e-mail: pavel.stuj@upol.cz